

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА: НЕДОЛІКИ ТА ПЕРЕВАГИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

Проаналізовано основні економічні показники розвитку фермерських господарств країни. Висвітлено практичний досвід діяльності фермерського господарства. Визначено його переваги й недоліки в сучасних умовах господарювання. Запропоновано основні напрями вирішення проблеми подальшого прогресивного розвитку фермерства в Україні.

Підтримка фермерських господарств, що була особливо дієвою на початковому етапі їх створення в Україні, у сучасних умовах значно скоротилася. Звільнення на перших три роки від податків через інфляцію і диспаритет цін не дало можливості фермерам здійснювати розширене відтворення. Навіть фактор приватної власності, особливо на фоні глибокої економічної кризи національної економіки, у тому числі аграрної сфери, не спрацював належним чином. Фермерство вже не є таким престижним, як це було на початку його зародження. У порівнянні з іншими формами господарювання ефективність фермерських господарств також не вирізняється високим рівнем.

Дослідження особливостей функціонування та розвитку фермерських господарств знайшло відображення у працях В.П. Горьового, В.К. Збарського, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, Л.Ю. Мельника, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина та інших вчених.

Водночас потребують розгляду сучасні аспекти розвитку фермерства в Україні, недоліки та переваги діяльності конкретних фермерських господарств, що й визначило мету статті.

Фермерське господарство, на відміну від особистого селянського господарства, відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» — це форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання

прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства. Отже, у законодавчому полі фермерські господарства відрізняються від особистих селянських господарств статусом юридичної особи, можливістю ведення підприємницької діяльності, товарним характером виробництва і одержанням кінцевого результату у вигляді прибутку. Деякі науковці стверджують, що фермерські господарства є більш досконалою, ніж особисті селянські господарства, формою сільського підприємства. Перевага фермерських господарств полягає у більших розмірах, вищому рівні інтенсифікації та конкурентоздатності [1, с. 182].

Нині в Україні налічується майже 42 тис. фермерських господарств, у користуванні яких знаходиться 4,3 млн га сільськогосподарських угідь, середній розмір кожного становить 102,6 га сільськогосподарських угідь. Ця форма господарювання за площею відповідає високоефективній моделі ведення фермерства у Європейських країнах, де середній розмір господарства становить 18 га, у Великобританії — 70, Німеччині — 32, у тому числі на нових землях (колишня НДР) — 197 га, з яких 20 % землі використовують господарства із середнім розміром 714 га і 50 % — 1751 га. Проте, на думку В.Я. Месель-Веселяка, фермерство як форма господарювання в Україні ще недостатньо розвинена. На 100 га сільськогосподарських угідь фермери у 2008 р. виробили продукції на 149 тис. грн, тоді як сільськогосподарські підприємства — на 246, а особисті селянські господарства — на 358 тис. грн [4, с. 17].

Розвиток фермерства значною мірою визначається земельними ресурсами, динаміка розміру яких наведена в табл. 1.

Аналіз даних наведених у таблиці свідчить, що за період з 1995 р. площа наданих фермерським господарствам сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі) та середній розмір їх земле-

Таблиця 1

Динаміка розмірів земельної площі, наданої фермерським господарствам

Показник	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2009 р. у % до	
					1995 р.	2005 р.
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	786,4	2157,6	3661,2	4298,6	у 5,5 раза	117,4
У тому числі ріллі, тис. га	718,5	1994,0	3492,6	4165,1	у 5,8 раза	119,3
У розрахунку на одне господарство:						
сільськогосподарських угідь, га	22,6	56,1	86,3	102,6	у 4,5 раза	118,9
ріллі, га	20,7	51,9	82,3	99,4	у 4,8 раза	120,8

володіння щороку збільшувалися. Тільки за 2009 р. порівняно із 2005 р. загальна площа землекористування фермерських господарств розширилася на 666,6 тис. га і досягла 4327,8 тис. га. Це збільшення відбулося в основному за рахунок оренди землі. Оренда землі дає можливість розширити площі землекористування фермерського господарства, але фермерам важко витримувати конкуренцію з боку приватних і приватно-колективних агроформувань. Останні мають більший розмір земельних угідь, а отже і більші можливості для виплати порівняно вищої орендної плати.

За 1995–2009 рр. середня площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одне фермерське господарство, зросла на 80 га, або майже у 4,5 раза і становила 102,6 га. В динаміці спостерігається тенденція збільшення розмірів земельних площ, наданих фермерським господарствам, що є важливим показником їх розвитку. Саме цей показник є основою концентрації виробництва — процесу, який відбувається у сільському господарстві всіх країн світу.

Розмір виробництва окремих видів продукції рослинництва і тваринництва є одним із головних показників розвитку фермерських господарств (табл. 2).

Як свідчать дані таблиці, у фермерських господарствах зросло виробництво більшості основних сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва.

Розглянемо досвід діяльності конкретних фермерських господарств. Об'єктом для аналізу ми вибрали два фермерських господарства, розміщених у Хмельницькій області, засновником яких є один фермер. Перше господарство було засноване у 1997 р. і зареєстроване як фермерське господарство «Надія» в с. Шумівці Хмельницького району, друге — у 2000 р. як фермерське господарство «Туоро» в с. Баламутівка Ярмолинецького району. У першому господарстві земельна площа становить 31 га, з яких 2 га — власний земельний пай господаря, 10 га — землі виділені під ведення фермерського господарства (так зване «фермське поле»), а решта 19 га — земля орендована у 10 па-

йовиків, які проживають на території с. Шумівці та с. Ружичанка. Друге господарство розміщене виключно на землях, виділених для ведення фермерського господарства (22 га).

Заснував фермерські господарства О.В. Сабадаш, який має аграрну економічну освіту, практичний досвід діяльності у сільському господарстві із 1985 р. та проживає на території сільської ради, де функціонує фермерське господарство «Надія». В особі фермера представлений універсальний працівник — технік, технолог, організатор виробництва і підприємець одночасно. Економічна освіта дала можливість фермеру оперувати знаннями у сфері підприємництва, менеджменту, економіки та права.

Слід відмітити, що, за словами фермера, у Хмельницькій області для фермерства із самого початку його заснування виділялися найгірші, майже непридатні для використання землі. Також із боку місцевих Рад чинився опір в кількості виділеної землі. Наприклад, О.В. Сабадашу було відмовлено у виділенні більшої площі землі, мотивуючи її нестачею у землях запасу. Водночас була виділена земля міському жителю та для потреб школи, яка до теперішнього часу не використовується.

Оскільки досліджувані фермерські господарства були створені не на початку фермерського руху в Україні, господар не мав можливості отримати техніку в рахунок свого майнового паю чи купити списану техніку колгоспів, КСП, радгоспів, або за доступними цінами придбати нову. Нині фінансовий стан не дає можливості закупляти нову техніку, а тому із власної техніки у фермера є закуплений у 2008 р. за 10 тис. доларів США комбайн «Домінатор» 1986 р. випуску, списані трактори Т-25, ЮМЗ, і в напружені періоди роботи орендується трактор МТЗ-82 та вантажний автотранспорт.

Перевагою фермерських господарств О.В. Сабадаша є розміщення їх поблизу міста, особливо фермерського господарства «Надія», що дає змогу розширювати площі під овочеві культури. Проте як грамотний господарник фермер дотримується сівоzioni, а тому вирощує й інші культури. Зокрема, у

Таблиця 2

Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах України, тис. т

Вид продукції	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2009 р. у % до	
					1995 р.	2005 р.
Зернові	507,7	1256,4	4082,7	5555,8	у 10,9 раза	136,1
Насіння соняшнику	86,3	347,3	735,0	1138,6	у 13,2 раза	154,9
Цукрові буряки (фабричні)	652,4	755,1	1373,1	454,4	69,7	33,1
Картопля	15,8	56,4	84,7	132,5	у 8,4 раза	156,4
Овочі	27,4	82,6	156,1	223,7	у 8,2 раза	143,3
Продовольчі баштанні	27,4	37,3	17,1	34,4	125,5	201,2
М'ясо (у забійній вазі)	6,9	8,2	14,2	40,8	у 5,9 раза	у 2,9 раза
Молоко	41,5	67,8	96,3	106	255,4	110,1
Яйця, млн шт.	9,9	6,7	19,0	73,6	у 7,4 раза	у 3,9 раза
Вовна, т	68	9	71	144	211,8	202,8
Мед, т	78	83	117	200	256,4	170,9

2010 р. було засіяно 5 га під пшеницю, 5 га під горох, 5 — під ячмінь, 1 га під картоплю, 4,5 га під інші овочі, а решта землі перебувала під паром, на якому восени засіяно озимину.

За результатами 2010 р. рівень рентабельності картоплі та овочів становив приблизно 50 %, зернових — майже 40 %. Фермерське господарство, завдяки своїм невеликим розмірам та географічному положенню не має проблем із реалізацією продукції. Значна частина зернових культур реалізується місцевим селянам та видається як плата за паї. Так, зокрема у серпні 2010 р. реалізаційна ціна на пшеницю та ячмінь становила 1200–1300 грн за тону. На пай фермером видавалося 8 ц зерна та 50 кг капусти. Овочі реалізуються членами сім'ї фермерського господарства протягом року на міському ринку, що дає можливість господарю постійно мати у своєму розпорядженні обігові кошти.

Успішний розвиток фермерських господарств О.В. Сабадаша багато в чому залежить від особистих характеристик їх власника та високого рівня професійної підготовки. Зокрема до якісних характеристик фермера як особи ми віднесли б здоров'я, знання технології вирощування сільськогосподарських рослин, вміння реально оцінювати можливості виробництва того чи іншого виду продукції та знаходити контакт із людьми як на роботі, так і в побуті, жорсткий самоконтроль та зосередженість на роботі, наявність економічних знань, що дало звичку систематично складати план та слідувати за його виконанням. Це ще раз підтверджує той факт, що високий рівень професійної підготовки обов'язковий для ефективного ведення фермерського господарства.

Дослідження В.П. Горьового та ознайомлення із літературними джерелами вітчизняних та зарубіжних економістів-аграрників показали, що у розвинених країнах найбільш конкурентоспроможними є приватні господарства, а основні працівники — професіонали в галузі сільського господарства з високим рівнем загальної спеціальної освіти. В основному ці якості нагромаджуються у людей протягом років діяльності та здебільшого є визначальними. Розорення фермерства у зарубіжних країнах у переважній більшості відбувається за рахунок категорії людей, яка не має спеціальних знань. Відповідно фермер у розвинених країнах — це високоосвічений господар, зі спеціальною сільськогосподарською освітою не нижче середньої, професійно володіє новітніми технологіями і прийомами праці; одночасно він є комерсантом, який чітко орієнтується у взаємовідносинах з банками, покупцями, постачальниками тощо [2, с. 158].

Спілкування із керівником вітчизняного фермерського господарства показало, що він, незважаючи на навчання у сільськогосподарському вищому навчальному закладі, не достатньо задоволений одержаним обсягом знань, особливо із агрономічної освіти. Дослідженнями виявлено недоліки та пере-

ваги сучасного функціонування такого виду бізнесу у сільському господарстві як фермерство.

До недоліків відноситься:

майже повна відсутність державної підтримки, крім залишку ПДВ у розпорядженні фермера за умови, що обсяг реалізованої продукції перевищує обсяг закупленої. Такий перерахунок здійснюється щомісячно і на думку фермера носить досить умовний характер;

велика кількість різних документів, яку необхідно оформити дрібному фермеру для отримання державної допомоги. Наприклад, у 2010 р. виділялась державна дотація на вирощування цукрових буряків у розмірі 1000 грн на 1 га. При невеликій площі посіву культури і у випадку, коли фермер у одній особі є власником, менеджером і працівником, не завжди є можливість витратити багато часу на оформлення паперів для одержання допомоги та на звіт щодо витрачання одержаних державних коштів. Безумовно, що це є вигідним для фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств із великими земельними площами;

відсутність надійних каналів постачання матеріальних ресурсів та незахищеність дрібних фермерів від неякісних ресурсів. Наприклад, фермер закупляє насіння, добрива та гербіциди у різних фірмах або їх філіалах в обласному центрі. Він не старається зекономити на неякісних та дешевих матеріалах. Проте кожного року фермер не «попадав» на неякісні гербіциди та насіння. У 2010 р., наприклад, два рази гербіцидами оброблялася капуста, але це не принесло очікуваного результату. Господар змушений був найняти людей із оплатою 1500 грн за просапку 1 га капусти. Аналогічна ситуація склалася і з насінням моркви. Претензії фермера до фірм, які продали неякісні матеріали, були відхилені ними через тривалий проміжок часу, який пройшов від часу закупівлі до часу висунення претензій;

брак розфасовки насіння, гербіцидів та інших матеріалів дрібними партіями. Наприклад, фермерському господарству необхідно 1 кг отрутохімікатів, а спеціалізовані фірми продають мінімальну упаковку по 5 кг. Дрібніші упаковки можна знайти у магазинах, але при цьому їх вартість майже вдвічі вища за вузького асортименту потрібних фермеру отрутохімікатів. Тому фермери змушені кооперуватися між собою. До того ж великим товаровиробникам при закупівлі, наприклад, гербіцидів, фірми надають до 40 % знижки на ціну;

високі ціни на матеріально-технічні ресурси, відсутність надійної малогабаритної техніки, що не дає можливості суттєво підвищити технічну оснащеність фермерських господарств.

Переваги фермерства як виду бізнесу у сільському господарстві є такі:

робота у дрібному фермерському господарстві, особливо сімейному, дає можливість нагромаджувати досвід діяльності у сільському господарстві і передавати його із покоління в покоління;

господарське відношення до землі і безпосередній контакт фермера із людьми. Крупним товаровиробникам, а особливо великим сучасним агрохолдингам не потрібне село та люди, які в ньому проживають, а потрібна земля, яку вони використовують для одержання швидких прибутків. Часто селяни одержують від великих сільськогосподарських підприємств малу плату за земельні паї, або не зовсім якісну продукцію у вигляді орендної плати. Водночас, у фермера О.В. Сабадаша, який проживає і працює у рідному селі, орендна плата становить більше 5 % від валового збору;

існування на території сільської Ради одного, або декількох фермерських господарств дає можливість забезпечувати роботою свої сім'ї, та частково людей, які проживають у селі. Тому малий бізнес у сільському господарстві дає змогу виживати селянам у матеріальному плані, забезпечувати їх зайнятість та зберегти село від вимирання.

Недоліки та переваги у діяльності наведеного фермерського господарства властиві й іншим господарствам. На нашу думку, основними положеннями аграрної політики держави щодо розвитку фермерства, визначення напрямів його функціонування в ринкових умовах, повинні бути: розширення розмірів господарств на умовах оренди, розвиток обслуговуючої кооперації, об'єднання у спілки, удосконалення механізму кредитування, оподаткування, оплати праці та інформаційно-консультаційного забезпечення фермерів.

Особливо важлива роль у досягненні ефективного розвитку фермерських господарств належить обслуговуючій кооперації. Саме обслуговуючі кооперативи можуть подолати ті проблеми, які сільськогосподарські виробники не можуть вирішити поодиночки. Як свідчить досвід діяльності наведеного фермерського господарства, саме об'єктивні умови їх розвитку зумовлюють необхідність об'єднання з різними формами господарювання для створення власних структур з переробки та реалізації продукції, організації виробничо-технічного обслуговування тощо. Кооперація фермерів дає змогу не тільки ефективніше використовувати власні обмежені ресурси та раціонально розподіляти свої сили, але й суттєво підвищувати результативність виробництва.

Чітка орієнтація фермера у ринкових умовах, уміння оперативно вирішувати існуючі проблеми на основі збору та аналізу необхідних даних є одним із факторів підтримки конкурентоздатності фермерського господарства. Тому ефективне впровадження і функціонування дорадництва дасть змогу забезпечити фермерів необхідною інформаційно-технологічною підтримкою.

Важливим фактором підтримки фермерських господарств у сучасних умовах є забезпечення дієвості механізму їх кредитування під гарантії Уряду та органів місцевого самоврядування, здійснення компенсації ставки за кредити банків за рахунок бюджету. Проте Український державний Фонд підтримки фермерських господарств часто спрямовує

свої кошти господарствам, які і так є більш конкурентоспроможними та мають стабільні показники ефективності виробництва. Вднчас наведений приклад свідчить, що державні кошти за прозорою і зрозумілою схемою необхідно спрямовувати насамперед на оновлення складу основних засобів та диференціацію виробництва у невеликих фермерських господарствах.

Висновки. Фермерство, як форма господарювання, притаманна передовим країнам світу, розвивається також і в Україні. Для оцінки реальних його перспектив, треба передусім навести лад у визначенні статусу виробників сільськогосподарської продукції.

Розгляд практичного прикладу діяльності фермерських господарств О.В. Сабадаша підтверджує той факт, що фермер має найвищу із можливих мотивацію до ефективної праці, зацікавлений у високих результатах господарської діяльності і несе за неї особисту відповідальність. Для розширення такого виду бізнесу у сільському господарстві України як фермерство, крім почуття відповідальності за власну справу необхідно мати законодавчу базу, спроможну захищати селянина від будь-яких посягань на його приватну власність та забезпечувати дієву підтримку держави.

Варто нагадати, що у вітчизняній статистиці фізичних осіб-підприємців відносять до господарств населення, хоча вони також проходять державну реєстрацію і здійснюють свою діяльність згідно державного класифікатора видів економічної діяльності, властивих для сільського господарства. Тобто є досить вагомий прошарок осіб, які займаються сільськогосподарською діяльністю на земельних ділянках, розмір яких не менший, ніж середній розмір сільськогосподарських угідь фермерського господарства, але при цьому вони не є фермерськими. Тому в Україні нарізла необхідність обліковувати такі види господарств як фермерські господарства, а не відносити їх до господарств населення. Нині діяльність фізичних осіб-підприємців у сільському господарстві та особистих селянських господарств, які приєднали до себе земельні паї, є по суті «прихованим фермерством» і тому, на нашу думку, робити остаточний висновок про малі перспективи фермерського руху в Україні недоцільно.

Використані джерела

1. Аграрна реформа в Україні: монографія / [Гайдуцький П. І., Саблук П. Т., Луценко Ю. О. та ін.]; за заг. ред. П.І. Гайдуцького. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 424 с.
2. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: монографія / Горьовий В. П.. — К. : ННЦ ІАЕ, 2007. — 540 с.
3. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=973-15>
4. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // Матеріали Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 25–26 лютого 2010 р.); відп. ред. П.Т. Саблук. — К. : ННЦ ІАЕ, 2010. — С. 11–36.